

Антоніна Кізлова,
доцентка кафедри історії
факультету соціології і права
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
докторка історичних наук,
Київ, Україна

Antonina Kizlova,
Doctor of History,
Associate Professor
of the Department of History,
Faculty of Sociology and Law,
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”,
Kyiv, Ukraine

e-mail: ant_kiz@ukr.net, 0504432048
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

УДК 94(477-25)“18/19”:338.48-44(1-21)
DOI: 10.28925/2524-0757.2021.114

Київський інститут шляхетних дівчат у путівниках XIX — початку XX ст.

У статті досліджено, які визначні місця добираються для путівників і які риси цих місць висвітлюються. Це допомагає краще зрозуміти особливості фокусування уваги подорожніх. Визначним вузлом різноманітних форм паломництва й туризму в XIX — на початку XX ст. був Київ. У статті окреслено ключові особливості згадування в тогочасних путівниках по Києву про Київський інститут шляхетних дівчат: розміщення, зовнішні характеристики споруди й території; історію та сучасне авторам і читачам повсякдення.

Ключові слова: путівник, Київ, 1834–1919, жіночий заклад освіти, автор, читач.

Kyiv Institute for Noble Maidens in the Guidebooks (19th — early 20th centuries)

The scale of pilgrimage, and later tourism, which gradually grew into a mass, expanded in the 19th — early 20th centuries. Therefore, compiling guidebooks has become popular. Kyiv was a prominent centre of various forms of pilgrimage and tourism in the 19th — early 20th centuries. Therefore, it needs a detailed study from the outlined point of view.

The article deals with key features of mention about Kyiv Institute for Noble Maidens in the guidebooks to Kyiv. The work is based on the principles of historicism and objectivity. The author used comparative historical method, analysis and synthesis. The main feature of the research is the microhistorical approach with the elements of the everyday life history.

Thus, the compilers of the guidebooks of different focus and modernization levels included Kyiv Institute for Noble Maidens into the list of attractions. Except A. Ikonnikova, they indicated its location. However, except L. Yartsova, they did not consider it to be a central subject of any part of their story and only occasionally entered into description of surrounding area (this was partially offset by the addition of more or less eloquent illustration). It contained information about history and the daily life of the institution. In comparison to the other authors, M. Sementovsky did all his best to satisfy the interest of readers from appropriate social origin, before visiting Kyiv at the examination period at the Institute.

Key words: guidebook, Kyiv, 1834–1919, educational institution for women, author, reader.

УXIX — на початку XX ст. з розширенням масштабів паломництва, а згодом — і туризму, що поступово переріс у масовий, набуло популярності укладання путівників. Наталя Савчук дуже влучно звернула увагу на те, що головне

призначення путівника втілювалось у його назвах: «українською: провідник, путівник — “керівник”, “той, хто вказує дорогу”; латинню vade mecum — “йди зі мною”; англійською guidebook — “керівна книга”; німецькою Reiseführer — “керівник подорожі” та ін.» (Савчук Н., 2017. С. 83).

У путівниках окреслюється коло вартих уваги локацій (Мусіяченко О., 2017. С. 25), формується образ місцевості та її соціуму для відвідувачів (Michalski D., 2004. Р. 187), а також віддзеркалюється громадська свідомість, завдяки чому ці видання можуть стати в пригоді для конкретно-історичної реконструкції (Давыдов А., 2013. С. 34). Тож дослідження того, які визначні місця для них добираються та які риси таких місць висвітлюються, є актуальним, адже допомагає краще зрозуміти особливості фокусування уваги подорожніх. Важливим вузлом різноманітних форм паломництва й туризму в ХІХ — на початку ХХ ст. був Київ¹, який, отже, потребує докладного вивчення у зазначеному аспекті.

Так, Владислава Осьмак розглядає путівники по Києву ХІХ — початку ХХ ст. як складник «київського тексту», проте із заявлених у статті завдань — визначити умови та джерела появи цих видань, деякі їх структурні й стилістичні особливості, встановити генетичний зв'язок путівників із мемуаристикою й науковою киевознавчою літературою — власне, з путівників використала тільки два і то лише з кінця зазначеного в роботі періоду (1891 та 1917 рр.) (Осьмак В., 2009). Тому назвати джерельну базу вказаної розвідки репрезентативною не можна. Путівникам по Києву ХІХ — початку ХХ ст. було присвячено статті з висвітлення польських місць пам'яті, впливу модернізації (Диса К., 2012; 2014; 2016) і різних сфер міського життя; шанування святинь Флорівського монастиря (Кізлова А., 2016); розвитку музичного середовища (Мусіяченко О., 2020). Отже, розгляд на сторінках путівників такої важливої галузі суспільного життя, як освіта не стало предметом окремого дослідження.

Мета статті — визначити особливості висвітлення в путівниках по Києву відомостей про Київський інститут шляхетних дівчат, а саме: розміщення закладу; зовнішні характеристики споруди й території; історія Інституту та його повсякдення.

Київський інститут шляхетних дівчат (1838–1919) (далі — Інститут) належав до станових освітніх закладів закритого типу. До 1855 р. призначався лише для дворянок, до реформи 1878 р. — також для дочок почесних громадян і купців 1-ї гільдії й лише після неї — для дівчат усіх станів, не обкладених подушним податком (Булгакова Т., 2018. С. 44; Сухенко Т., 2000. С. 81). Тому, яка саме інформація про Інститут потрапляла до видань, призначених для широких кіл, становить особливий інтерес.

¹ Див. наприклад: Крапліна Л. Еволюція образу Києва в краєзнавчій та туристичній літературі (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. К., 2010. 16 с.

Микола Сементовський, працівник Імператорського російського географічного товариства, член-кореспондент Імператорського Санкт-Петербурзького археологічно-нумізматичного товариства, надав праці «Киев и его достопамятности» (видана 1852 р.) форми подорожніх нотаток. Проте, як зазначив рецензент журналу «Отечественные записки», вона містить переважно відомості, раніше опубліковані в різних покажчиках і описах Києва, при цьому власні роздуми М. Сементовського «не дали ему материала и на десять страниц из 257»². У рецензії також висловлено побажання, що було б краще зробити цю працю «просто пособієм для памяти тех, кто будет пользоваться книгою, как указателем при обозрении киевских достопримечательностей»³. Тож, попри загальном негативну оцінку, ймовірно, згаданий відгук став одним зі стимулів для М. Сементовського видати вже повноцінний путівник, перша версія якого — 1864 р. — позиціонується як «издание 3-е»⁴. Очевидно, відлік ведеться від праці 1852 р., виданої вдруге 1857 р.⁵ Любов Ярцова підготувала роботу «Прогулка с детьми по Киеву» (1859) під уже вживаною на той час назвою «Прогулка с детьми по...»⁶. Втім, як відома на той час дитяча письменниця, яку, зокрема, високо оцінювала Російська академія, серед іншого й за володіння стилем, «приспособленным к понятиям юных ея читателей»⁷, вона повела оповідь про визначні місця Києва від імені дідуся, слухачами якого є внуки та їхні друзі⁸. З урахуванням передусім

² Киев и его достопамятности, Н. Сементовского. *Отечественные записки. Учено-литературный журнал, издаваемый К. Краевским.* Санкт-Петербург, 1852. Г. XIV, кн. 12. С. 61.

³ Там само. С. 61.

⁴ Сементовский Н. Киев, его святые, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. Изд. 3-е К., СПб.: Оглоблин, 1864; Киев и его достопамятности, г. Сементовского. Изд. 2-е. Критика. См. Киев. губ. вед. Ч. неоф. № 7. *Русская историческая библиография 1857–1864.* 1857. Год III. Санкт-Петербург, 1865. С. 45.

⁵ Киев и его достопамятности, г. Сементовского. Изд. 2-е. Критика. См. Киев. губ. вед. Ч. неоф. № 7. *Русская историческая библиография 1857–1864.* 1857. Год III. Санкт-Петербург, 1865. С. 45.

⁶ Бурьянов В. [псевд.]. Прогулка с детьми по России: в 4 т. Санкт-Петербург: Тип. Имп. рос. акад., 1837; Бурьянов В. [псевд.]. Прогулка с детьми по Санкт-Петербургу и его окрестностям: в 3 ч. Санкт-Петербург: Тип. Гл. упр. путей сообщ. и публич. зданий, 1838. Ч. 1–3; Бурьянов В. [псевд.]. Прогулка с детьми по земному шару. С раскрытой картой всего света: в 2 ч. 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Соломон, 1844. Ч. 1–2.

⁷ Сухомлинов М. История Российской академии. Приложение к LVIII т. Записок Императорской академии наук. Санкт-Петербург: Тип. Имп. акад. наук, 1888. С. 231.

⁸ Ярцова Л. Прогулка с детьми по Киеву. Санкт-Петербург: Вольф, 1859 с.

змісту обидві роботи умовно зараховано до путівників.

Щодо розміщення Інституту, то Микола Закревський у першій версії книги за 1852 р. описав, як повертався з Царського саду тією самою дорогою, що й прийшов туди, і біля виходу, прямо навпроти, трохи далі на височині, побачив споруду Інституту шляхетних дівчат⁹. У всіх виданнях версії, доопрацьованої як путівник, уже йшлося про те, що вул. Інститутська піднімається від колишньої Хрещатицької площі, далі наводиться довідка про сам Інститут¹⁰ без уточнень, хоча 1852 р. М. Закревський і натякнув, що будівлю краще видно з більшої відстані.

Л. Ярцова, починаючи розповідь про Інститут, просто вклала у уста головного героя — дідуся — вказівку про те, що споруду видно на горі навпроти нього та його слухачів¹¹. Діти як читачі праці не потребували точнішого адресування. Навіть якби вони взяли її в поїздку до Києва, їх мав би супроводжувати вулицями хтось із дорослих.

Завідувач польового військово-топографічного складу при штабі Київського військового округу, штабскапітан¹² Микола Тарановський коротко зорієнтував читачів серед різних установ на Липках так: Інститут шляхетних дівчат діє у власному приміщенні на вул. Інститутській, на узвишші¹³. А ось у путівнику, який побачив світ 1893 р. у видавництві торговця книгами Степана Гомолинського, докладно висвітлено, що споруда, де розміщується Інститут шляхетних дівчат, хоч і стоїть на Інститутській, проте з боку цієї вулиці обведена високою огорожею й помітна тільки з бічної сторони, а в усю довжину її можна розглянути з Олександрівської вулиці¹⁴. Таке пояснення узгоджується з одним із завдань, заявлених у передмові до видавця: надати гостям міста й навіть місцевим мешканцям «понятно и популярно изложенное описание достопри-

мечательностей Киева»¹⁵, а також із натяком на М. Сементовського.

Точну адресу наведено в довідковій частині путівника 1893 р.: Інститутська, № 5, начальницю Л. К. Ернст можна знайти там само¹⁶. У виданнях путівника, який уклав і вперше опублікував 1888 р. діяч українського національного руху, краєзнавець¹⁷ Василь Бублик, Інститут шляхетних дівчат згадується лише в довідковій частині за адресою: вул. Інститутська, № 5–7. Інспектор — статський радник Захарченко, Інститутська, 7¹⁸ (з версії 1894 р. — статський радник Малінін¹⁹). Вказівка на те, де можна знайти когось із адміністрації закладу, вказує на орієнтування не лише на тих, хто перебуває в Києві суто як турист або прочанин, а й на тих, хто планує встановити певні ділові контакти. Впадає в око, що у праці, яку видав С. Гомолинський, акцент зроблено на керівниці, а В. Бублик згадав про інспектора класів. Можливо, сама класифікація Інституту як складника й окремої установи переліку жіночих закладів освіти²⁰ або змішаної установи — серед «урядових і громадських закладів»²¹ — продиктувала укладачам, до кого адресувати читачів насамперед.

Путівник В. Бублика став найпопулярнішим із практичних путівників по Києву (за майже 20 років перевиданий 7 разів). Катерина Діса відзначила, що не в останню чергу цьому сприяли «безпосередня невибагливість в організації матеріалу та її довідниковість» (Діса К., 2016. С. 88). Підштовхувати до виходу нової версії могло якраз накопичення змін у складі керівних осіб установ (як видно на прикладі інспектора класів Інституту) та застарівання іншої практичної інформації.

У путівнику, підготованому до Київської сільськогосподарської та промислової виставки

¹⁵ Киев в кармане... С. LXXVII.

¹⁶ Киев в кармане... С. 104–105.

¹⁷ Добкин А. Аннотированный указатель имен. *Анциферов Н. П. Из дум о былом: Воспоминания*. Москва: Феникс; Культурная инициатива, 1992. С. 466–467.

¹⁸ Бублик В. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева. К.: Кульженко, 1888. С. 175; Бублик В. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева. Изд. 2-е, испр. и доп. К.: Кульженко, 1890. С. 175.

¹⁹ Бублик В. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева. Изд. 3-е, испр. и доп. К.: Кульженко, 1894. С. 191; Бублик В. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева. Изд. 4-е, испр. и доп. К.: Кульженко, 1897. С. 187.

²⁰ Киев в кармане... С. 104–105.

²¹ Бублик В. Путеводитель... 1888. С. 175; Бублик В. Д. Путеводитель... 1890. С. 175; Бублик В. Путеводитель... 1894. С. 191; Бублик В. Путеводитель... 1897. С. 187.

⁹ Сементовский Н. Киев и его достопамятности. К.: Губерн. тип., 1852. С. 179, 188.

¹⁰ Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. Изд. 3-е К., СПб.: Оглоблин, 1864. С. 123; Сементовский Н. Киев, его... Изд. 4-е К.: Тип. Губ. упр., 1871. С. 121; Сементовский Н. Киев, его... Изд. 6-е, доп. и испр. К.: Тип. Губ. упр., 1881. С. 131; Сементовский Н. Киев, его... Изд. 7-е испр. и по современ. дан. доп. К.; СПб.: Оглоблин, 1900. С. 148.

¹¹ Ярцова Л. Прогулка... С. 133.

¹² Тарановский Николай Фёдорович (Федотович). *Генералитет российской императорской армии и флота*. URL: http://www.rusgeneral.ru/gen/t/gen_t043a.html

¹³ Тарановский Н. Путеводитель. Киев и его окрестности с топографическим планом и видами Киева. Киев: Тип. штаба Киевского военного округа, 1884. С. 31.

¹⁴ Киев в кармане: Путеводитель с адрес-календарем, ист. описанием г. Киева и анекдотами. К.: Гомолинский, 1893. С. 18–19.

1897 р., Інститут згадується лише в переліку з будинком генерал-губернатора й Державним банком як один із закладів на вул. Інститутській, від якого та й отримала назву²². Виставка працювала з липня до жовтня і мала дуже насичену програму (Донік О., 2016. С. 55), тож, імовірно, укладач путівника не розраховував, що читачі встигнуть докладно ознайомитися з багатьма іншими визначними місцями й не зарахував Інститут до пріоритетних для відвідування.

Журналіст, співробітник «Киевского слова»²³ Карл Свірський зазначив у путівнику 1901 р. точну адресу Інституту імператора Миколи I поміж інших середніх закладів освіти для жінок²⁴. Щоб знайти споруду в частині Києва ліворуч від Хрещатика, він порадив трохи прогулятися Інститутською, що отримала назву від Інституту шляхетних дівчат²⁵. На тому, де можна знайти когось із адміністрації, не наголошував.

Публіцист польського походження Вацлав Чеховський за путівник, оприлюднений коштом Леона Іздикувського 1901 р., отримав схвальну рецензію, зокрема, й за зручність у користуванні виданням²⁶. Він вважав розвиток освітніх і наукових закладів чи не найважливішою ознакою модерного міста. Автор вказав на те, якою дорогою з Хрещатика до Липок треба йти вул. Інститутською до місця, де видно Інститут²⁷. У «Спутнику по г. Киеву» (видавався в Семена Богуславського²⁸ з 1908 р.), справедливо визначеному як найближчий до путівника В. Чеховського за духом і підходом до організації матеріалу (Диса К., 2016. С. 91–92), читачів зорієнтовано так само, як і в ще одному практичному ілюстрованому путівнику²⁹. Згадок про адресу закладу автори не навели.

²² Путеводитель по г. Киеву с каталогом Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставки 1897 года: С планами г. Киева и Выставки. К.: Радомирский, 1897. С. 15.

²³ Кулешов Ф. Указатель имен. А. И. Куприн о литературе. Минск: Изд. БГУ им. В. И. Ленина, 1969. С. 437–452.

²⁴ Свирский К. Практический иллюстрированный путеводитель по Киеву. К.: Прогресс, 1901. С. 36.

²⁵ Там само. С. 151.

²⁶ W. Z. Ciechowsky Waclaw. Kijów i jego pamiątki... *Książka: miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii polskiej*. 1901. R. 1. № 4 (15 kwietnia 1901). S. 150.

²⁷ Ciechowsky W. Kijów i jego pamiątki: z planem, widokami miasta i ryciami wazniejszych budynków. K.: Кульженко, 1901. S. 287–288.

²⁸ Богуславский Сем. Моис. *Весь Киев: адресная и справочная книга*. К.: Тип. 1-й Киевской артели Печатного дела, 1908. Ч. 3. 912 с.

²⁹ Практический иллюстрированный путеводитель по г. Киеву: с прил. плана города и фототип. видов Киева. Изд. 2-е, испр. и доп. К.: Ящевский, 1913. С. 115–116; Спутник по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом г. Киева. Изд. 4-е С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Прогресс, 1908. С. 22;

У виданих уже під час Першої світової війни в путівниках, якими доповнено плани Києва, розміщення Інституту подано за схемою С. Гомолинського 1893 р., проте надано телефон закладу — 8-90³⁰ — замість адреси керівниці. Можна припустити, що так проявилось не лише прагнення «модернізувати» путівник, але й урахування потреби в попередньому записі за телефоном для відвідування Інституту.

Історик мистецтва Костянтин Шероцький окрім згадки про вул. Інститутську, яка починається на розі Хрещатика, орієнтиром, біля якого видно Інститут, визначив будівлю біржі³¹, розміщену якраз на розі.

Щодо вигляду закладу, то М. Сементовський тільки підкреслив, що той у чудовому місці, вище від усіх будинків, а сама споруда вирізняється прекрасною архітектурою й «огромністю»³². Значно докладніший виклад у Л. Ярцової. Чотириповерхову споруду зараховано до зразків новітнього смаку, легкої архітектури³³. Пояснено, що золотий хрест угорі осіняє дві церкви — православну й римо-католицьку, влаштовані одна над одною так, що православна — горішня. Зазначено також, що Інститут стоїть на високій горі окремо від інших будинків³⁴, можливо, так підкреслено закритість закладу, з якою узгоджується вибір місця для нього. Майже дослівно, так само як у Л. Ярцової, Інститут схарактеризовано в описі Києва М. Закревського³⁵, який, імовірно, скористався текстом «Прогулки с детьми по Киеву».

У роботі Л. Ярцової міститься й ілюстрація, на якій удаліні праворуч видно Інститут (рис. 1). Можливо, зображення добирали так, аби ракурс хоча б приблизно відповідав тексту.

М. Тарановський навів інформацію про те, що Інститут розміщується у власному

Спутник по г. Киеву: Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом г. Киева. Изд. 7-е, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Богуславский, 1912. С. 21–22; Спутник по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом гор. Киева. Изд. 8-е С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Тип. 1-й артели печ. дела, 1913. С. 24.

³⁰ Наглядный план г. Киева, путеводитель и справочная книжка. Киев, его святыни, древности, памятники, достопримечательности и окрестности / собств. изд. А. Максимова. К.: Чоколов, 1915. С. 14/II; Перспективный план г. Киева, путеводитель и справочная книжка. Киев, его святыни, древности, памятники, достопримечательности и окрестности / собств. изд. А. Максимова. Изд. 3-е, доп. и улучш. К.: Чоколов, 1916. С. 14/II.

³¹ Шероцкий К. Киев. Путеводитель. К.: Кульженко, 1917. С. 320.

³² Сементовский Н. М. Киев... С. 188.

³³ Ярцова Л. Прогулка... С. 134.

³⁴ Там само. С. 135.

³⁵ Закревский Н. Описание... С. 429.

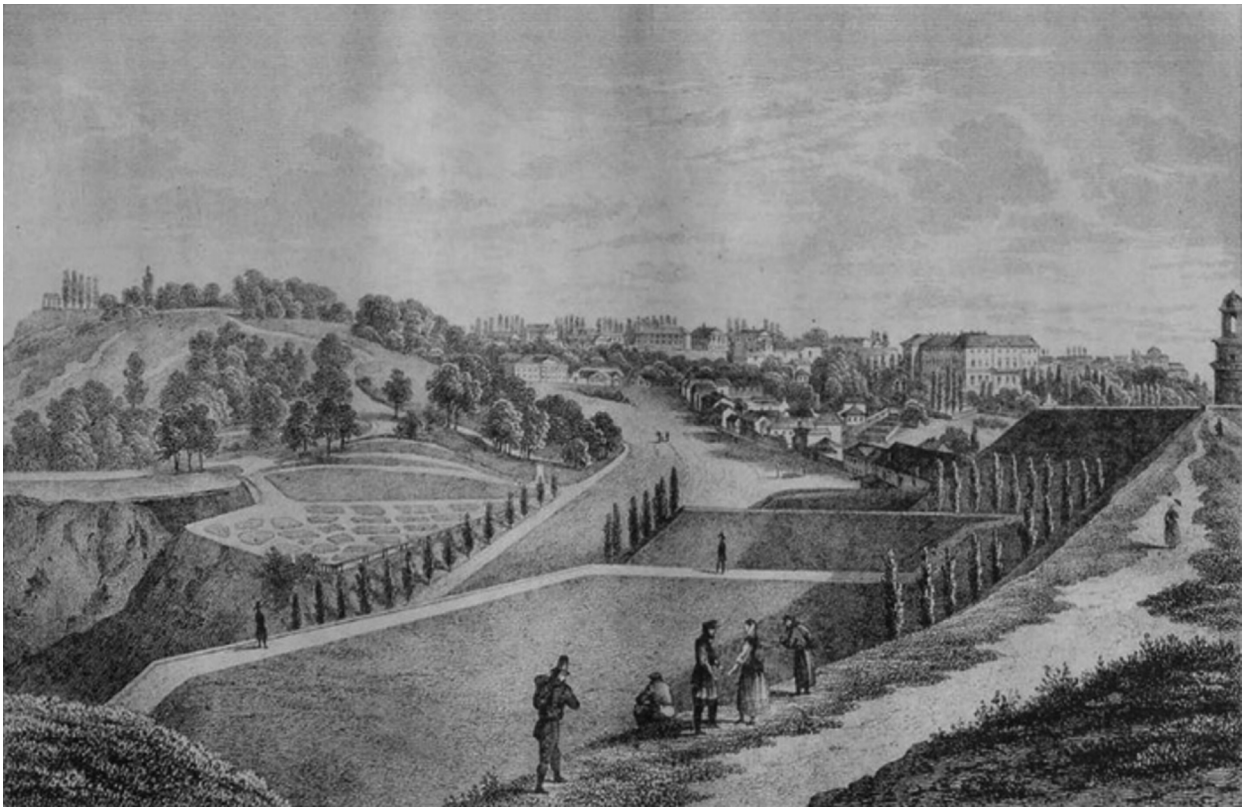

Рис. 1. Краєвид Царського саду, Печерська й Інституту шляхетних дівчат (фрагмент літографії Г. Ванічека «Дорога на Подол», 1849 р.). (Вечный Киев. Жизнь большого города / авт.-сост. В. Ковалинский, О. Друг. К.: Балтія-Друк, 2013. С. 37; Ярцова Л. Прогулка... С. 132.)

приміщенні на узвишші, оточеному тінистим старим садом, який автор визнає чудовим³⁶. В. Чеховський лише згадав, що будівля закладу велика³⁷. Проте надав її зображення, яке раніше розміщувалось у посмертному³⁸ перевиданні праці М. Сементовського, потім у К. Свірського (рис. 2), залишаючись в останнього єдиним свідченням про вигляд установи, бо в тексті її опису немає.

Відомості про те, що Інститут займає окремішню садибу з величезним садом, повторюються в кількох путівниках практичного спрямування з 1906 р. (тоді ж розмістили ще одну версію зображення, де споруду видно з тилу, причому прикритою деревами (рис. 3)), зокрема й у «Спутнику»³⁹. А ось поставлене ще 1883 р.⁴⁰ в інститутському саду на мармуровому п'єдесталі бронзове погруддя

Олександра П⁴¹ потрапило на сторінки відповідних видань лише через 25 років. Утім, зрештою в деяких путівниках залишилось єдиною деталлю, пов'язаною з виглядом території Інституту⁴².

В передмові видавця, написаній уже під час Української революції, учасником якої автор праці був на боці Центральної Ради⁴³, тобто 18 липня 1918 р., путівник К. Шероцького адресовано людям, які хочуть «видеть въ Києве по возможности все носящее на себе следы художественнаго вкуса и связанное се выдающимися явлениями кievской культурной жизни в прошлом и настоящем»⁴⁴. Приміщення Інституту описано як білі, класичні⁴⁵, як і контора державного банку, «несколько казеннаго вида, что вообще характерно для построек Николаевской эпохи»⁴⁶. Підкреслення таких рис узгоджується з метою створення книги.

³⁶ Тарановский Н. Путеводитель... С. 31.

³⁷ Siechowsky W. Kijów... S. 287–288.

³⁸ Автор помер 1879 р. [Ясь О. Сементовський Микола Максимович. *Енциклопедія історії України*. Т. 9: Прил — С. К.: Наукова думка, 2012. С. 524].

³⁹ Карманный иллюстрированный путеводитель по г. Киеву и его окрестностям. К.: Богуславский, 1906. С. 19; Практический иллюстрированный... 1913. С. 115; Спутник... 1908. С. 22; Спутник... 1912. С. 21; Спутник... 1913. С. 24.

⁴⁰ Втрачені пам'ятники Києва. Б/м, б/р. С. 19.

⁴¹ Практический иллюстрированный... 1913. С. 116; Спутник... 1908. С. 22; Спутник... 1912. С. 22; Спутник... 1913. С. 24.

⁴² Наглядный... С. 27–28/І; Перспективный... С. 27–28/І.

⁴³ Білокінь С. Широцький Костянтин Віталійович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 640.

⁴⁴ От издателя. *Шероцький К. В. Киев...* С. І.

⁴⁵ Там само. С. 320.

⁴⁶ Там само. С. 321.

Рис. 2. Інститут шляхетних дівчат з боку вул. Інститутської (Свирский К. Практический... 1901. С. 152; Сементовский Н. Киев, его... 1900. С. 148; Ciechowsky W. Kijów... S. 286.)

Рис. 3. Інститут шляхетних дівчат з боку вул. Олександрівської (Карманный... 1906. С. 19.)

Про історію Інституту багато написала Л. Ярцова. Від імені дідуса-оповідача вона протиставила давнину з її віковими переказами сучасності, уособленій у недавно зведеній споруді навчального закладу. Розповідь почалася з 1838 р., коли Інститут збудували, вказано тогочасних імператора й імператрицю, підкреслено, батьки з яких губерній відтоді мають право посилати туди на навчання своїх дочок за державний кошт, а з яких — за власний⁴⁷. Згадується, що

⁴⁷ Ярцова Л. Прогулка... С. 133–134.

деякий час після приїзду П. Нілової, засновниці й першої начальниці Інституту, він діяв у будинку фельдмаршала Сакена. Цей дім для невеликої кількості вихованок здавався досить просторим. При ньому була влаштована церква в бесідці саду Сакена, де вихованки могли вільно гуляти й бігати після літургії в неділю чи на свято⁴⁸. Отже, не обійдено увагою й те, яким розвиток Інституту бачився з боку дітей, що важливо для юних читачів.

⁴⁸ Там само. С. 134.

Далі дідусь-оповідач «пригадує», що був коротко знайомий з П. Ніловою і сам спостерігав історію Інституту. Спочатку поляки не хотіли віддавати туди дочок, бо керівниця росіянка. Проте незабаром ця справді розумна, добра й поважна жінка так себе поставила й заслужила загальну довіру, що дочок у новий заклад забажали віддавати люди «разных племен»⁴⁹, навіть із найвіддаленіших місцевостей Росії. Описано, як і завдяки чому керівниця по-справжньому зріднила дітей різних націй і віросповідань, як відтоді генерал-губернатору надходило стільки клопотань про зарахування, що всі ці дівчата не вмістились би в домі Сакена. Зазначено, що саме тому 1839 р. для Інституту заклали новий величезний дім, добудований 1843 р.⁵⁰ Підкреслено материнські почуття П. Нілової, описано, як це допомагало розвивати у вихованках любов і повагу до їхнього віросповідання. Вказано, ніби дідусь сам був свідком того, як керівниця майже щонеділі ходила з католичками до їхньої церкви, де літургія починалася раніше й була коротка, потім встигала до обідні в православну церкву. Чеснотам П. Нілової приписано успіхи закладу (не забуто й залучення найкращих професорів Університету Св. Володимира, й велику старанність учениць заради улюбленої наставниці) як її благословення від Бога⁵¹. Прасковія Нілова, племінниця Гаврила Державіна, керувала Інститутом у 1831–1851 рр.⁵² Л. Ярцова теж була родичкою поета, кілька років прожила в його сім'ї. 1849 р. переїхала до Києва⁵³. Тож відомості про перші роки існування Інституту могли потрапити до «Прогулки с детьми по Киеву» внаслідок спілкування авторки з першою керівницею закладу — особистого й у колі спільних знайомих.

М. Сементовський у праці 1852 р. зазначив лише, що споруда Інституту недавно зведена⁵⁴. Відтоді, як він уклав путівник 1864 р., в усіх версіях видання йшлося про те, що Статут закладу затверджено 1834 р., місце для будівлі, відкритої 1843 р., подарував пан Бегічев, а кошти (230 тис. руб., про їх походження йдеться й у пізніших путівниках⁵⁵) було використано із сум московського виховного дому. 1838-й рік згадано як той, відколи в Інституті виховуються дівчата-дворянки (та вказано, з яких

губерній)⁵⁶. На тому, що 1834-го р. саме уклали Статут, наголошено також у роботі «Киев в кармане...». Тут зазначено й про переїзд на описане місце 1843 р.⁵⁷, як і в путівниках М. Тарановського й Анни Іконникової⁵⁸. Рік затвердження Статуту в деяких виданнях вказано як дату заснування Інституту⁵⁹, і такий відлік цілком виправданий. У деяких путівниках зазначено, що заклад діє з 1834 р.⁶⁰, хоча саме повноцінну діяльність Інституту пов'язати з появою тільки основоположного документа складно. У М. Тарановського 1838 р. позиціоновано як дату заснування⁶¹, а в А. Іконникової — як час відкриття⁶², що точніше. Випускниця закладу (Тептюк Л., 2018. С. 176–177) А. Іконникова не деталізувала інформацію про нього в історичному путівнику, навівши тільки дві дати в переліку важливих подій за правління Миколи І⁶³. Це продиктовано загальним стилем написання роботи. Часто згадуваною є ініціатива генерал-губернатора Василя Левашова в постанові Інституту⁶⁴. Київський інститут шляхетних дівчат став першим і єдиним на території України жіночим середнім закладом, який відкрився завдяки підтримці уряду, передусім через прагнення влади русифікувати край (Сухенко Т., 2018. С. 81). Втім, тільки В. Чеховський підкреслив роль уряду у фінансуванні закладу: призначення на потреби останнього 150 тис. руб.⁶⁵ (точність сум, зазначених у путівниках, потребує додаткового дослідження). У назві «Instytut maryjski», яку вживає автор, підкреслено, що Інститут відкрився в межах Відомства імператриці Марії⁶⁶, тож її теж можна вважати відсилкою до історії. Згадки деяких авторів про те, що Київський інститут шляхетних дівчат довго був

⁵⁶ Сементовский Н. Киев, его... 1864. С. 123; Сементовский Н. Киев, его... 1871. С. 121; Сементовский Н. Киев, его... 1881. С. 131; Сементовский Н. Киев, его... 1900. С. 149.

⁵⁷ Киев в кармане... С. 18–19.

⁵⁸ Иконникова А. Киев, мать городов русских: исторический путеводитель по Киеву: с приложением плана древнего Киева. К.: Изд. Киевск. о-ва распространения рус. печ. слова, 1915. С. 44; Тарановский Н. Путеводитель... С. 31.

⁵⁹ Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288; Наглядный... С. 27/І; Перспективный... С. 27/І; Шероцкий К. Киев... С. 320.

⁶⁰ Практический иллюстрированный... 1913. С. 115–116; Свирский К. Практический... С. 151.

⁶¹ Тарановский Н. Путеводитель... С. 31.

⁶² Иконникова А. Киев... С. 44.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Наглядный... С. 28/І; Перспективный... С. 28/І; Практический иллюстрированный... 1913. С. 115–116; Свирский К. Практический... С. 151; Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288.

⁶⁵ Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288.

⁶⁶ Захарченко М. История... С. 7; Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288.

⁴⁹ Ярцова Л. Прогулка... С. 134.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само. С. 135.

⁵² Захарченко М. История Киевского института благородных девиц: 1838–1888 г. К.: Кульженко, 1889. С. 34.

⁵³ Любовь Аникитишна Ярцова (1794–1876). *Litmind*. URL: <http://www.litmind.ru/milits-608-1.html>

⁵⁴ Сементовский Н. Киев и... С. 188.

⁵⁵ Практический иллюстрированный... 1913. С. 115–116; Свирский К. Практический... С. 151.

єдиним жіночим навчальним закладом у краї⁶⁷, що до його створення дівчат виховували в монастирях і пансіонах⁶⁸, свідчать про прагнення вписати історію закладу в ширший контекст розвитку жіночої освіти.

К. Шероцький окрім дати заснування відзначив, що Інститут початково діяв у губернаторському домі, а потім у нинішньому приміщенні, яке належало природознавцеві Бегічеву. Далі додав, що існувало на тому місці до пожежі 1811 р., до появи нових споруд Інституту⁶⁹. Отже, зосередився радше на перед- і власне історії архітектурної пам'ятки, а не закладу освіти, який у ній діяв, що природно з огляду на спеціальність дослідника.

Л. Ярцова включила до розмови своїх персонажів такі деталі з життя Інституту: засвітилося вікно їдальні, а значить, вихованки пішли вечеряти й скоро підуть спати; міркування про те, що може відбуватися за іншими освітленими вікнами, якщо саме неділя: старші вихованки, мабуть, грають на фортепіано, а молодші танцюють, бо спати, коли ще немає 8 год. вечора, зарано⁷⁰. Тобто інформацію дібрано з урахуванням читацьких інтересів.

Багато деталей навів М. Сементовський. Більшість їх стабільні від видання до видання. Вказано, що в будівлі є домовна православна церква Св. мц. Олександри, що Інститут належить до першого розряду жіночих навчальних закладів. Відзначено, дівчат якого віку й походження туди приймають, скільки й з якою періодичністю треба платити за навчання (та що не призначається оплата за одяг, взуття і навчальні посібники). Перелічено всі речі та документи, які мають бути з собою у вступниці. Зазначено, що повний курс навчання — шість років, а для тих, хто вступив до підготовчого класу, — сім, що дівчат приймають до певного класу (крім підготовчого) залежно від результатів вступних випробувань. Також вказано, що атестат вихованки, яка закінчила курс, надає право автоматично отримати свідоцтво домашньої наставниці, додано, що в канцелярії ради Інституту можна безкоштовно отримати друковані правила для прийняття вихованок⁷¹. У версії, опублікованій 1864 р., окрім православної церкви йдеться про римо-католицький домовий костел; перелічено наявні навчальні предмети, додано, що заплановано ввести педагогіку і дидактику; вказано вимоги для вступу в найнижчий

6-й клас⁷². У пізніших версіях, від іще прижиттєвої для автора за 1871 р., ці дані вилучено. Одночасно в поясненні, коли відбувається щорічний прийом нових вихованок, грудень⁷³ замінено на серпень і додано, що випуск — щочервня⁷⁴. У путівнику з видавництва С. Гомолінського окреслено повну тривалість навчання й припустиме соціальне походження вихованок⁷⁵. В. Чеховський назвав перелік предметів більш-менш відповідним до програми гімназій з тією різницею, що додав викладання новітніх мов⁷⁶. Звістки про домовий костел поряд з православним храмом для путівників початку ХХ ст. традиційні⁷⁷.

Отже, Київський інститут шляхетних дівчат включали до переліку визначних місць укладачі путівників різного спрямування й рівня модернізованості. Втім, не ставили його в центр змістової частини оповіді, а лише принагідно вписували в навколишню місцевість (частково це компенсувалося додаванням більш чи менш промовистої ілюстрації). Інформацію про вигляд, історію, особливо враховуючи закритість, про повсякденне життя закладу могли не навести чи надати пунктирно. Вибір на користь тих чи тих деталей залежав від основного призначення книги, ймовірно, планів на її перевидання, а також, передусім у випадку з дитячим путівником Л. Ярцової, життєвого досвіду автора.

Задовольнити інтерес читачів, які походять із відповідних верств суспільства й можуть приурочити відвідування Києва до вступної кампанії в Інституті, найбільше прагнув М. Сементовський. Причини скорочення в його роботі потребують додаткового дослідження: чи було це позбавленням від другорядного на користь виділення головного, чи наслідком прискорення ритму життя закладу, зумовленого реформами освіти 1860–1870-х років, через що путівник перестав встигати за кожною значущою зміною.

Перспективним є включення теми до ширшого контексту розгляду в путівниках закладів освіти різного рівня загалом і жіночих зокрема для подальшого порівняння з відповідним змістом довідників по інших містах окресленого періоду. Також важливо докладно з'ясувати джерела інформації про Інститут, використаної в путівниках.

⁷² Сементовский Н. Киев, его... 1864. С. 123–124.

⁷³ Там само. С. 124.

⁷⁴ Сементовский Н. Киев, его... 1871. С. 121–122; Сементовский Н. Киев, его... 1881. С. 131; Сементовский Н. Киев, его... 1900. С. 149.

⁷⁵ Киев в кармане... 1893. С. 18–19.

⁷⁶ Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288.

⁷⁷ Наглядный... С. 28/І; Перспективный... С. 28/І; Практический иллюстрированный... 1913. С. 115–116; Спутник... 1908. С. 22; Спутник... 1912. С. 21–22; Спутник... 1913. С. 24; Ciechowsky W. Kijów... S. 287–288.

⁶⁷ Наглядный... С. 27/І; Перспективный... С. 27/І.

⁶⁸ Шероцкий К. Киев... С. 320.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Ярцова Л. Прогулка... С. 136.

⁷¹ Сементовский Н. Киев, его... 1864. С. 123–124; Сементовский Н. Киев, его... 1871. С. 121–122; Сементовский Н. Киев, его... 1881. С. 131; Сементовский Н. Киев, его... 1900. С. 149.

ЛІТЕРАТУРА

- Булгакова Т. О. До 180-річчя відкриття Інституту шляхетних дівчат у Києві (за документами Державного архіву м. Києва). *Архіви України*. 2018. № 5–6. С. 41–45.
- Давыдов А. Ю. Источник по истории культурной жизни крупного города путеводители. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2013. Т. 4, № 2. С. 33–46.
- Диса К. Л. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст. *Живучи в модерному місті: Київ кінця XIX — середини XX століть*. К., 2016. С. 82–95.
- Диса К. Л. Польські місця пам'яті у Києві кінця XIX ст. (на прикладі путівника «Kijów i jego pamiątki» Вацлава Чеховського). *Європейський світ*. 2012. Вип. 6. С. 16–31.
- Диса К. Л. Путівник Вацлава Чеховського «Kijów i jego pamiątki» як приклад представлення польських місць пам'яті у Києві. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 156: Історичні науки. С. 23–31.
- Диса К. Л. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 169: Історичні науки. С. 25–30.
- Донік О. М. Київська Всеросійська виставка 1913 р. як виразний приклад презентації досягнень у модернізації економіки й міського життя. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2016. Вип. 25. С. 50–69.
- Кізлова А. А. Святині Флорівського монастиря у путівниках і довідниках XIX — початку XX ст. *Емінак*. 2016. № 1 (1). С. 38–44.
- Мусіяченко О. С. Путівники кінця XIX — початку XX ст. про музичне середовище Києва. *Сторінки Історії*. 2020. Вип. 50. С. 24–35. DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210118.
- Осьмак В. А. Путівники XIX — початку XX ст. як складова київського тексту (до постановки проблеми). *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 88: Теорія та історія культури. С. 28–30.
- Савчук Н. І. Спеціалізовані видання у путівниковому дискурсі Києва кінця XIX — початку XX ст. *Краєзнавство*. 2017. № 3–4. С. 83–92.
- Сухенко Т. В. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 80–84.
- Тептюк Л. М. Нарис життєвого шляху Анни Іконникової — талановитого педагога та дослідника. *Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки*. 2018. Число 28. Вип. 12. С. 175–181.
- Michalski D. Portals to Metropolis: 19th-Century Guidebooks And the Assemblage of Urban Experience. *Tourist Studies*. 2004. № 4 (3). P. 187–215. DOI: 10.1177/1468797604057322.

REFERENCES

- Bulhakova, T. O. (2018). Do 180-richchia vidkryttia Instytutu shliakhetnykh divchat u Kyievi (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu m. Kyieva) [The 180th Anniversary of the Opening of the Institute of Noble Girls in Kyiv (on the Documents of the State Archives of Kyiv)]. *Arkhivy Ukrainy*, 5–6, 41–45 [in Ukrainian].
- Davydov, A. Yu. (2013). Istochnik po istorii kulturnoi zhizni krupnogo goroda putevoditeli [Travel Guides as a Source on the History of Cultural Life of a Big City]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina*, 4 (2), 33–46 [in Russian].
- Donik, O. M. (2016). Kyivska Vserosiiska vystavka 1913 r. yak vyraznyi pryklad prezentatsii dosiahnen u modernizatsii ekonomiky y miskoho zhyttia [Kyiv All-Russian Exhibition in 1913 as an Expressive Example of Presentation of Achievements at Modernization of Economy and Municipal Life]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st. [Problems of History of Ukraine in 19th — early 20th centuries]*, 25, 50–69 [in Ukrainian].
- Dysa, K. L. (2012). Polski mistsia pam'iaty u Kyievi kintsia XIX st. (na prykladi putivnyka «Kijów i jego pamiątki» Vatslava Chekhovskoho). *Yevropeyskyi svit*, 6, S. 16–31 [in Ukrainian].
- Dysa, K. L. (2014). Putivnyk Vatslava Chekhovskoho «Kijów i jego pamiątki» yak pryklad predstavlennia polskykh mist' pam'iaty u Kyievi [Travel Guide by Waclaw Ciechowski «Kijów i jego pamiątki» as the Exemplum of Presenting Polish Memory Sites in Kyiv]. *Naukovi zapysky NaUKMA [NaUKMA Research Papers]*, 156: Istorychni nauky, 23–31 [in Ukrainian].
- Dysa, K. L. (2015). Putivnyky dlia palomnykiv do Kyieva seredyny XIX st.: zakladennia kanonu? [19th-century Guidebooks for Pilgrims to Kyiv: Creation of a Canon?]. *Naukovi zapysky NaUKMA [NaUKMA Research Papers]*, 169: Istorychni nauky, 25–30 [in Ukrainian].
- Dysa, K. L. (2016). Obraz modernoho mista v putivnykakh po Kyievu mezhi XIX–XX st. *Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia XIX — seredyny XX stolit*, Kyiv, 82–95 [in Ukrainian].

- Kizlova, A. A. (2016). Sviatyni Florivskoho monastyria u putivnykakh i dovidnykakh XIX — pochatku XX st. [Sacred Objects of St. Florus Monastery in Guide-books and Reference Works in 19 — early 20 centuries]. *Eminak*, 1 (1), 38–44 [in Ukrainian].
- Michalski, D. (2004). Portals to Metropolis: 19th-Century Guidebooks And the Assemblage of Urban Experience. *Tourist Studies*, 4 (3), 187–215 [in English].
DOI: 10.1177/1468797604057322
- Musiachenko, O. S. (2020). Putivnyky kintsia XIX — pochatku XX st. pro muzychne seredovyshe Kyieva [Guidebooks of the late 19 — early 20 cent. about the Musical Environment of Kyiv]. *Storinky Istorii*, 50, 24–35 [in Ukrainian].
DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210118
- Osmak, V. A. (2009). Putivnyky XIX — pochatku XX st. yak skladova kyivskoho tekstu (do postanovky problemy) [Guide-Books of 19th — early 20th century as a Constituent of Kyiv Text (to the Statement of Problem)]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 88: Teoriia ta istoriia kultury, 28–30 [in Ukrainian].
- Savchuk, N. I. (2017) Spetsializovani vydannia u putivnykovomu dyskursi Kyieva kintsia XIX — pochatku XX st. [Specialized Publications in the Kyiv Guidebooks Discourse at the end of the 19th — early 20th century]. *Kraieznavstvo*, 3–4, 83–92 [in Ukrainian].
- Sukhenko, T. V. (2000). Instytuty shliakhetnykh divchat v Ukraini v XIX stolitti. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy [Ethnic History of European Nations]*, 7, 80–84 [in Ukrainian].
- Teptiuk, L. M. (2018) Narys zhyttievoho shliakhu Anny Ikonnykovoï — talanovytogo pedahoha ta doslidnyka [An Essey on the Life of Anna Ikonnykova — a Talented Pedagogue and Researcher]. *Humanitarnyi visnyk, Seriia: Istorychni nauky*, 28 (12), 175–181 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 17.03.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)